

Hans Fallada
Wat nu, kleine man?

Roman

Cossee
Amsterdam

*Pinneberg hoort iets nieuws over Engeltje
en neemt een belangrijk besluit*

Het is vijf minuten over vier. Pinneberg heeft het net geconstateerd. Hij is een knappe, blonde jongeman en staat te wachten voor nr. 24 in de Rothenbaumstrasse.

Het is dus vijf minuten over vier en om kwart vóór vier heeft Pinneberg met Engeltje afgesproken. Pinneberg heeft zijn horloge weer in zijn zak gestopt en kijkt eerst naar een bordje dat naast de deur van nr. 24 in de Rothenbaumstrasse hangt. Hij leest:

Dr. SESAM, Vrouwenarts
Spreekuur van 9-12 en van 4-6 uur

En inderdaad! Nou is het al vijf minuten over vier, denkt Pinneberg. Als ik nu nog een sigaret opsteek, komt Engeltje natuurlijk net de hoek om. Dat kan ik dus beter laten. Het wordt vandaag toch al weer zo'n dure dag.

Hij kijkt een andere kant op. De Rothenbaumstrasse heeft maar aan één kant huizen, en daarvoor loopt eerst de rijweg, dan een berm, dan een kade en dan de Strela, die hier al flink breed is vlak voor hij in de Oostzee uitloopt. Er komt een frisse wind van de waterkant, de struiken knikken met hun takken en de bomen ruisen even.

Zo moest je kunnen wonen, denkt Pinneberg. Die Sesam heeft vast wel zeven kamers. Zo'n vent moet toch heel wat verdienen. Die betaalt vast wel zo'n tweehonderd mark huur. Misschien wel driehonderd. Maar wat kan mij dat eigenlijk schelen. Tien minuten over vier!

Pinneberg grijpt in zijn zak, neemt een sigaret uit zijn sigarettenkoker en steekt die op.

Om de hoek komt Engeltje aanvliegen, in een geplisseerd wit rokje en een zijden blouse, zonder hoed, met verwaaide blonde haren.

‘Dag jongen. Ik kon echt niet eerder. Ben je kwaad?’

‘Welnee, helemaal niet. We zullen alleen eindeloos lang moeten wachten. Er zijn zeker dertig mensen naar binnen gegaan sinds ik hier sta.’

‘Die moesten misschien niet allemaal bij de dokter zijn. En wij hebben een afspraak.’

‘Zie je wel dat het toch goed was dat we die afspraak maakten?’

‘Natuurlijk was dat goed. Je hebt immers altijd gelijk, jongen!’ En op de trap neemt ze zijn hoofd tussen haar handen en zoent hem onstuimig. ‘Goh, wat ben ik blij dat ik je weer zie, jongen. Stel je voor, bijna veertien dagen!’

‘Ja Engeltje, ik ben ook niet meer boos.’

De deur gaat open en in de halfdonkere hal staat een witte gedaante voor hen, die snauwt: ‘Ziekenfondsbriefjes!’

‘U kon ons eerst weleens binnenlaten,’ zegt Pinneberg en duwt Engeltje voor zich uit. ‘Bovendien komen we hier niet als ziekenfondspatiënt. Ik heb een afspraak. Mijn naam is Pinneberg.’

Als de gedaante ‘niet als ziekenfondspatiënt’ hoort, gaat haar hand omhoog en het licht in de hal aan. ‘De dokter komt zo. Een ogenblikje alstublieft. Wilt u hier zolang even wachten?’

Ze lopen naar de deur en passeren een andere, die halfopen staat. Dat is zeker de gewone wachtkamer en daar zitten waarschijnlijk de dertig mensen die Pinneberg naar binnen heeft zien gaan. Ze kijken allemaal naar hen en er komt commentaar van alle kanten: ‘Heb je ooit zoiets meegemaakt!’ ‘Wij zitten hier al veel langer!’ ‘Betalen we daarvoor onze ziekenfondsbijdrage?!’ ‘Die rijke stinkerds zijn toch zeker niks meer of minder dan wij!’

De zuster stapt in de deuropening. ‘Ik verzoek u beleefd kalmte te bewaren, u hindert de dokter met dat lawaai! Het is bovendien helemaal niet zoals u denkt. Dit is de schoonzoon van de dokter met zijn vrouw. Nietwaar?’

Pinneberg glimlacht gevleid, Engeltje maakt snel dat ze bij de andere deur komt. Een ogenblik is het stil.

‘Ga nu maar gauw!’ fluistert de zuster en duwt Pinneberg naar binnen. ‘Die fondspatiënten denken dat ze alles kunnen zeggen voor dat beetje geld dat er voor hen vergoed wordt.’

De deur valt dicht en Engeltje en haar ‘jongen’ staan in een roodpluchen kamer.

‘Dit is zeker zijn eigen salon,’ zegt Pinneberg. ‘Hoe vind jij het hier nou? Verschrikkelijk ouderwets, vind ik.’

‘Ik vond het zo akelig,’ zegt Engeltje. ‘Wij zijn anders toch ook fondspatiënten. Nou hoor je eens hoe ze daar bij de dokter over praten.’

‘Wind je toch niet op,’ zegt hij. ‘Dat is nou eenmaal zo. Met de kleine man doen ze wat ze willen.’

‘Maar zoiets ergert me gewoon.’

De deur gaat open en een andere zuster verschijnt: ‘Meneer en mevrouw Pinneberg? Dokter vraagt of u nog even wilt wachten. Mag ik ondertussen misschien vast uw naam en verdere gegevens opschrijven?’

‘Zeker,’ zegt Pinneberg en meteen wordt hij ondervraagd.

‘Leeftijd?’

‘Drieëntwintig.’

‘Voornaam?’

‘Johannes.’ Na enig aarzelen: ‘Boekhouder.’

En vlotter: ‘Altijd gezond geweest. De gewone kinderziektes, anders niet. – Voorzover ik weet, beiden gezond.’ Weer enige aarzeling: ‘Ja, mijn moeder leeft nog. Mijn vader niet meer, nee. Ik weet niet waaraan hij gestorven is.’

En Engeltje...: ‘Tweeëntwintig. – Emma.’

Nu aarzelt zij: ‘Geboren Mörschel. – Altijd gezond. Beide ouders nog in leven, beiden gezond.’

‘Eén ogenblikje dan nog. De dokter is zo klaar.’

‘Waar is dat allemaal voor nodig?’ bromt hij, nadat de deur weer dichtgevallen is. ‘We komen toch alleen maar om...’

‘Je vond het niet prettig om te moeten zeggen dat je boekhouder bent.’

‘En jij niet dat je meisjesnaam Mörschel is.’ Hij lachte. ‘Emma Pinneberg, bijgenaamd Engeltje, geboren Mörschel. Emma Pinne...’

‘Hou toch je mond! O hemel, ik moet eigenlijk heel nodig... Heb je enig idee waar dat hier ergens zou kunnen?’

‘Maar zul je dat nu nooit afleren? Ga dan toch ook van tevoren...’

‘Dat héb ik gedaan, jongen, echt waar. Op de markt nog voor ’t

laatst. Dat kostte me daar zelfs nog een groschen. Maar als ik ze-
nuwachtig ben...'

'Nou maar Engeltje, dan kun je ook nog wel even wachten. Als
je nog geen kwartier geleden...'

'Echt jongen, ik moet...'

'De volgende patiënt,' zegt een stem. In de deuropening staat
dokter Sesam, de beroemde dokter Sesam, over wie de hele stad
en driekwart van de provincie fluistert dat hij een ruim hart heeft,
velen zeggen zelfs: een goed hart.

In ieder geval heeft hij een populaire brochure over seksuele
problemen geschreven, en daarom heeft Pinneberg de moed ge-
had hem te schrijven en een afspraak voor hem en Engeltje te ma-
ken. Deze dokter Sesam dus staat in de deuropening en zegt: 'De
volgende patiënt.'

Dokter Sesam zoekt op zijn schrijftafel naar de brief.

'U hebt me geschreven, meneer Pinneberg. U kunt nog geen
kinderen gebruiken omdat het u financieel niet uitkomt.'

'Ja,' zegt Pinneberg en hij voelt zich ontzettend verlegen.

'Kleedt u zich maar vast een beetje uit,' zegt de dokter tegen En-
geltje en hij vervolgt tegen Pinneberg: 'En nu zou u een zeer doel-
treffend voorbehoedsmiddel willen hebben. Een absoluut doel-
treffend...'

Hij glimlacht sceptisch achter zijn gouden bril.

'Ik heb in uw boek gelezen over het pessoir, dat die...'

'Pessarium, bedoelt u,' verbetert de dokter. 'Ja, maar dat is niet
voor iedere vrouw geschikt. En het is ook nogal omslachtig. Ik
weet niet of uw vrouw daar goed mee overweg zal kunnen.'

Hij kijkt haar aan. Ze heeft zich een eindje uitgekleeft, is begon-
nen met haar blouse en haar rok. Met haar slanke benen lijkt ze
nu heel lang, zoals ze daar staat.

'Gaat u maar even mee,' zegt de dokter. 'Uw blouse hoefde u
hiervoor anders niet uit te trekken, juffrouw.'

Engeltje wordt vuurrood.

'Nee, laat die nu maar liggen, komt u nu maar mee. Een ogen-
blik, meneer Pinneberg.'

Ze gaan samen een aangrenzende kamer binnen. Pinneberg
kijkt ze na. De hele dokter Sesam komt nog niet tot de schouder

van de 'juffrouw'. Pinneberg vindt weer dat ze er toch geweldig uitziet en het beste meisje van de hele wereld is, het enige. Hij heeft zijn werk in Ducherow en zij hier in Platz, hij ziet haar hoogstens eens in de veertien dagen en is dus telkens weer opnieuw gek op haar en tot over zijn oren verliefd als hij haar ziet. In de aangrenzende kamer hoort hij de dokter af en toe op gedempte toon iets vragen, tegen de rand van een kom rinkelt een instrument. Hij kent dat geluid van de tandarts en weet dat het niet veel goeds betekent.

Ineens schiet hij overeind, die stem heeft hij nog nooit van Engeltje gehoord – ze roept heel hard, schreeuwt bijna, heel hoog: 'Nee, nee, nee!' En dan nog eens: 'Nee!' En dan heel zachtjes, maar toch zo dat hij het kan horen: 'O god!'

Pinneberg doet drie stappen richting deur – wat gebeurt er? Wat kan er gebeuren? Ze zeggen weleens dat zulke dokters soms ontzettende beulen zijn... Maar nu zegt de dokter weer iets wat hij niet kan verstaan en weer rinkelt het instrument.

Dan volgt een lange stilte.

Het is hoogzomer, ongeveer half juli, met stralende zonneschijn. De hemel buiten is strakblauw, enkele takken reiken tot net voor het raam en bewegen in de zeewind. Een oud liedje uit Pinnebergs kinderjaren schiet hem te binnen:

Waaie-wind, warrel-wind
Pak de hoed niet van mijn kind
Wees toch lief tegen mijn kind
Waaie-wind, warrel-wind!

In de wachtkamer wordt druk gepraat, daar beginnen ze er ook genoeg van te krijgen. Ik kan het begrijpen, maar jullie weten niet wat dat wachten voor mij betekent.

Daar zijn ze. Pinneberg werpt een angstige blik op Engeltje, ze heeft zulke grote ogen, net of ze ergens van geschrokken is. Ze ziet erg bleek, maar glimlacht toch tegen hem, eerst zorgelijk, maar dan verspreidt de glimlach zich over haar hele gezicht, zodat het weer helemaal opbloeit... De dokter staat in een hoek van de kamer zijn handen te wassen en kijkt over zijn schouder naar Pin-

neberg. Dan zegt hij haastig: 'Een beetje te laat, meneer Pinneberg, om voorbehoedmaatregelen te nemen. Het is al gebeurd. Begin van de tweede maand, denk ik.'

Pinneberg snakt naar adem, alsof hij een klap heeft gekregen. Haastig zegt hij: 'Maar dokter, dat is onmogelijk! We zijn zó voorzichtig geweest! Absoluut onmogelijk. Zeg nou zelf, Engeltje...'

'Jongen,' zegt zij. 'Jongen...'

'Het is toch zo,' zegt de dokter. 'Een vergissing is uitgesloten. En geloof me, meneer Pinneberg, een kind doet ieder huwelijk goed.'

'Dokter,' zegt Pinneberg met een trillende onderlip. 'Dokter, ik verdien honderdtachtig mark per maand! Alstublieft, dokter.'

Dokter Sesam ziet er ineens verschrikkelijk moe uit. Wat er nu volgt, kent hij, en hoort hij dertig keer op een dag.

'Nee,' zegt hij. 'Nee. Vraagt u me dat liever niet. Daar denk ik niet over. U bent beiden gezond. En uw inkomen is echt zo slecht nog niet. Echt – niet – slecht.'

'Dokter!' zegt Pinneberg dringend.

Engeltje komt achter hem staan en strijkt over zijn haar. 'Stil nou maar, lieve jongen, stil nou maar, het zal wel gaan, het komt wel goed.'

'Maar het is onmogelijk...' barst Pinneberg los – en hij houdt ineens zijn mond. De zuster is binnengekomen. 'Dokter, telefoon voor u.'

'Ik kom,' zegt de dokter. 'Let u maar eens op, u zult er zeker plezier in krijgen. En als het kind er eenmaal is, komt u meteen bij me. Dan kunnen we dat in orde maken, waar u nu voor kwam. Denk niet dat zoiets niet nodig is zolang u het kind zelf voedt. Sterkte, juffrouw!' Hij geeft Engeltje een hand.

'Ik zou u graag meteen...' zegt Pinneberg en haalt zijn portemonnee te voorschijn.

'O ja,' zegt de dokter, al bij de deur, en neemt hen met een taxerende blik op. 'Nou, vijftien mark, zuster.'

'Vijftien...' zegt Pinneberg langzaam en als hij opkijkt is de deur al dicht en de dokter weer verdwenen. Hij haalt met veel omhaal een twintigmarkbiljet tevoorschijn, kijkt met gefronst hoofd hoe de kwitantie wordt geschreven en neemt die in ont-

vangst. Zijn voorhoofd wordt weer wat gladder: 'Dat krijg ik weer terug van het ziekenfonds, is 't niet?'

De zuster kijkt hem aan, daarna Engeltje. 'Zwangerschapsdiagnose, nietwaar?' Ze wacht niet eens op het antwoord: 'Nee, nee, geen kwestie van. Dat wordt door het fonds niet vergoed.'

'Kom Engeltje,' zegt hij.

Ze gaan langzaam de trap af. Voor de deur blijft Engeltje staan en neemt zijn hand tussen haar twee handen. 'Wees nou niet verdrietig. Alsjeblieft. Het zal heus wel gaan.'

'Ja, ja,' zegt hij, in zijn eigen gedachten verdiept.

Ze lopen eerst een eind door de Rothenbaumstrasse, dan een hoek om, de Mainzerstrasse in. Hier zijn hoge huizen en veel mensen, auto's rijden in drommen en de avondkranten zijn al te koop. Niemand let op hen.

'Helemaal geen slecht inkomen, zegt die vent nog, en vraagt me vijftien mark van de honderdtachtig, die vuile dief.'

'Ik red me wel,' zegt Engeltje. 'Ik red me wel.'

'Ach, schat,' zegt hij.

Van de Mainzerstrasse komen ze op de Krümperweg. Wat is het hier ineens stil. Engeltje zegt: 'Nu begrijp ik ineens alles.'

'Hoezo?'

'Ach niks, dat ik me 's morgens altijd zo misselijk voel. En het was ook al zo gek...'

'Ja, je moet het toch gemerkt hebben?'

'Ik dacht steeds dat het nog wel zou komen. Wie denkt er nou ook meteen aan zoiets?'

'Misschien heeft hij zich vergist?'

'Nee, dat geloof ik niet. Het klopt wel.'

'Maar uitgesloten is het toch niet, dat hij zich vergist heeft?'

'Nee, ik geloof...'

'Maar luister nou ook eens naar mij! Het zou toch kunnen?'

'Kunnen, kunnen. Alles kan.'

'Nou, dan komt het morgen misschien nog wel los. Maar dan krijgt die vent een brief van me..!' Hij verzinkt in gedachten, schrijft de brief al.

'Die vijftien mark vraag ik dan ook terug,' zegt Pinneberg plotseling.

Engeltje geeft geen antwoord. Ze zet telkens haar voeten voorzichtig neer en kijkt goed uit waar ze loopt, alles is ineens zo anders geworden.

‘Waar gaan we eigenlijk naartoe,’ zegt hij plotseling.

‘Ik moet nog even naar huis,’ zegt Engeltje. ‘Ik heb niet tegen moeder gezegd dat ik wegblijf.’

‘Ook dat nog,’ zegt hij.

‘Mopper nou niet, jongen,’ zegt ze zachtjes. ‘Maar ik zal proberen of ik om halfnegen nog even weg kan. Met welke trein wilde je gaan?’

‘Met die van halftien.’

‘Dan breng ik je naar het station.’

‘En dat is dan weer alles,’ zegt hij. ‘Dat is dan weer alles. Dat is toch goddorie geen leven op die manier.’

De Lütjenstrasse is een echte arbeidersstraat en het wemelt er altijd van de kinderen. Echt goed afscheid nemen kunnen ze hier niet.

‘Neem het toch niet zo zwaar op,’ zegt ze en geeft hem een hand. ‘Ik red me heus wel.’

‘Ja, ja,’ zegt hij en probeert te glimlachen. ‘Je bent een lot uit de loterij, Engeltje, jij speelt alles klaar.’

‘En om halfnegen ben ik hier weer, beloofd.’

‘En krijg ik nou geen zoen?’

‘Dat gaat nu echt niet. Daar wordt meteen over gekletst. Hou je goed, hoor, sterkte.’

Ze kijkt hem aan.

‘Nou vooruit dan, Engeltje,’ zegt hij. ‘Vat jij het dan ook niet te zwaar op? We zullen het op de een of andere manier wel klaarspe-
len.’

‘Natuurlijk,’ zegt zij. ‘Ik laat de moed heus niet zakken. Ajuus dan.’

Ze rent de donkere trap op, haar koffertje slaat telkens tegen een trede, pats, pats, pats.

Pinneberg kijkt haar lichtgekouste benen na. Honderdduizendmaal is Engeltje die verdomde trap op gelopen, terwijl hij haar beneden na kon staan kijken.

‘Engeltje!’ brult hij. ‘Engeltje!’

‘Ja?’ roept zij vragend van boven over de trapleuning.

‘Wacht even!’ roept hij. Hij stormt de trap op, staat buiten adem voor haar, pakt haar bij haar schouders. ‘Engeltje!’ zegt hij hijgend van opwinding en benauwdheid. ‘Emma Mörschel! Waarom trouwen we eigenlijk niet? Wat als we dat eens deden...?’

Moeder Mörschel – vader Mörschel – Karel Mörschel: drie tegen één

Engel Mörschel zei niets. Ze maakte zich los uit zijn armen en ging op een tree van de trap zitten omdat ze ineens zo’n raar gevoel in haar benen kreeg. Zo zittend keek ze naar haar jongen op en zei: ‘O jee, als je dat zou doen!’

Haar ogen werden heel licht. Het waren donkerblauwe ogen met een tikje groen erin en nu stroomden ze over van een zo stralend licht dat Pinneberg ineens moest denken aan de glans van een kerstboom en helemaal verlegen werd van ontroering.

‘Dat komt voor elkaar, Engeltje,’ zei hij. ‘Laten we dat dan doen. En dan ook zo gauw mogelijk. Wat jij?’

‘Maar jongen, het hoeft anders niet, hoor. Ik red me zo echt ook wel. Alleen heb je in zoverre gelijk dat het natuurlijk veel beter is als het wurm een vader heeft.’

‘Het wurm,’ zei Johannes Pinneberg. ‘Ja natuurlijk, het wurm.’ Even was het stil. Hij worstelde met zichzelf, want moest hij nou niet zeggen dat hij bij zijn huwelijksaanzoek absoluut niet aan het wurm had gedacht, maar alleen aan het feit dat het wel erg hard was om op zo’n mooie zomeravond drie uur op straat op je meisje te moeten wachten. Maar dat zei hij niet. Zei alleen: ‘Sta toch op, Engeltje, die trap is vast heel smerig. Je goeie witte rok...’

‘Ach, wat kan mij die rok schelen! Wat kunnen mij op dit ogenblik mijn kleren nou schelen! O, ik ben toch zo blij, Hannes, lieverd!’

Nu stond ze toch op en ze viel hem weer om zijn hals. En het huis toonde dat het gevoel had: van de twintig mensen die langs deze trap naar boven en naar beneden moesten kwam er niet één, ’s middags om vijf uur, het drukste uur van de dag, als de kostwinners thuiskomen en iedere huismoeder altijd nog iets vergeten is

voor het eten, wat ze dan nog gauw moet halen. Niemand vertoonde zich.

Uiteindelijk maakte Pinneberg zich los en zei: 'Maar dit kunnen we boven ook wel doen – we zijn nu toch verloofd. Kom, we gaan naar boven.'

Engeltje protesteerde: 'Wilde je meteen al mee? Is het niet beter dat ik vader en moeder eerst een beetje voorbereid, ze weten immers nog helemaal niets van je bestaan af!'

'Wat toch moet gebeuren kun je altijd beter maar direct doen,' verkondigde Pinneberg. Hij wou beslist niet weer alleen de straat op. 'Trouwens, ze zullen het toch zeker wel best vinden, als ze het horen?'

'Ja, dat wel,' zei Engeltje nadenkend. 'Moeder zeker wel. Maar vader... zie je... daar moet je je maar niet aan storen... Vader slaat weleens een beetje door, maar daar meent hij dan niks van.'

'Ik zal het niet te zwaar opnemen,' zei Pinneberg.

Engeltje duwde de deur open; ze kwamen in een klein portaal. Van achter een halfopen deur kwam een stem: 'Emma! Kom eens hier!'

'Ja, ik kom zo, moeder,' riep Emma Mörschel. 'Ik trek even mijn schoenen uit.'

Ze nam Pinneberg bij de hand en bracht hem op haar tenen naar een klein achterkamertje, waar twee bedden stonden.

'Leg je hoed maar neer. Ja, dat is mijn bed, daar slaap ik. Het andere bed is van moeder. Vader en Karel slapen in het andere kamertje. Nou, kom mee. Wacht, even je haar!' Vlug haalde ze haar kam door zijn verwarde haardos.

Ze hadden allebei hartkloppingen. Ze nam hem bij de hand, ze liepen samen en duwden de keukendeur open. Bij het fornuis stond een vrouw met een ronde, gebogen rug iets te bakken in een braadpan. Pinneberg zag een bruine jurk en een grote blauwe schort.

De vrouw keek niet eens op. 'Haal eens gauw nog wat briketten uit de kelder, Emma. Dat heb ik Karel nou al honderd keer gezegd, dat-ie 's morgens...'

'Moeder,' zei Emma, 'dit is mijn vriend Johannes Pinneberg uit Ducherow en we willen gaan trouwen.'

De vrouw aan het fornuis keek op. Ze had een bruin gezicht met een sterke mond, een strakke, gevaarlijke mond, een gezicht met heel lichte, venijnige ogen en duizenden rimpels. Een oude arbeidersvrouw.

Ze keek Pinneberg even scherp en boos aan, en boog zich onmiddellijk weer over haar aardappelkoekjes. 'Halvegare meid,' zei ze. 'Begin je me nou kerels in huis te halen? Haal liever briketten voor me, mijn kachel gaat uit.'

'Moeder,' zei Engeltje, en ze probeerde te lachen, 'hij wil echt met me trouwen.'

'Ga briketten halen, zeg ik je,' riep de vrouw en was met haar vork in de weer.

'Moeder..!'

De vrouw keek op en zei langzaam: 'Ben je nog niet weg? Wil je een draai om je oren?'

Snel drukte Engeltje Pinnebergs hand. Toen pakte ze een mand en riep zo vrolijk als ze kon: 'Ik kom zo terug!' En weg was ze. Pinneberg stond verlaten in de keuken. Hij keek voorzichtig naar vrouw Mörschel, bang dat zelfs dat haar al zou opwinden, en dan door het raam. Hij zag alleen een stukje blauwe zomerlucht en een paar schoorstenen.

Mevrouw Mörschel schoof de pan opzij en scharrelde met de ringen van het fornuis. Het maakte een geweldig lawaai. Ze porde met de pook in het vuur en bromde wat in zichzelf.

'Wat zegt u?' vroeg Pinneberg beleefd.

Het waren de eerste woorden die hij sprak bij de Mörschels.

Hij had beter kunnen zwijgen, want als een havik vloog de vrouw op hem af. In haar ene hand had ze de pook, in de andere nog de vork waarmee ze de aardappelkoekjes omgekeerd had; maar dat was niet het ergste, hoewel ze er knap gevaarlijk mee heen en weer zwaaide. Het ergste was haar gezicht, waarin alle rimpels bewogen, en het allerergste waren haar wrede, woedende ogen.

'Waag het niet mijn dochter in het ongeluk te storten!' riep ze woedend.

Pinneberg deed een stap achteruit. 'Maar ik wil toch met Emma trouwen, mevrouw Mörschel,' zei hij angstig.

‘Je denkt zeker dat ik niet weet wat er aan de hand is,’ zei de vrouw zonder omwegen. ‘Ik zit er nou al twee weken op te wachten dat ze er iets van zal zeggen; aldoor denk ik, ze komt wel gauw met die jongen aanzetten, maar niks hoor. Ik maar wachten en zij zegt niks.’ Even schepte ze adem. ‘Het is toch zo’n goed meisje, mijn Emma; man, daar moet je respect voor hebben! Altijd is ze even vrolijk, nooit een brutale mond tegen d’r moeder. Moet je haar nou in het ongeluk storten?’

‘Nee, nee,’ fluistert Pinneberg angstig.

‘Jawel, dat doe je wel!’ schreeuwt vrouw Mörschel. ‘Wel waar. Ik wacht nou al twee weken of ze me d’r maandverband in de was zal geven, maar er komt niks! Hoe heb je hem dat gelapt?’

Pinneberg kan het niet zeggen.

‘We zijn allebei jong,’ zegt hij zacht.

‘Wel, wel,’ zegt ze, iets kalmer. ‘Maar hoe je mijn dochter daar ooit toe gekregen hebt.’ Ineens barst ze weer los: ‘Beesten zijn het, die mannen, stuk voor stuk, bah!’

‘We trouwen zodra onze papieren in orde zijn,’ verklaart Pinneberg.

Mevrouw Mörschel staat weer voor haar fornuis, het vet pruttelt. ‘Wat doe je voor de kost? Kún je eigenlijk wel trouwen?’ vraagt ze.

‘Ik ben boekhouder. Bij een graanhandelaar.’

‘Kantoorbediende dus.’

‘Ja.’

‘Ik had liever een arbeider voor haar gehad. – Wat verdien je daar?’

‘Honderdtachtig mark.’

‘Schoon?’

‘Nee, daar gaat nog van alles af.’

‘Dat is wel goed,’ zegt de vrouw. ‘Te veel is ook verkeerd. Mijn dochter mag het niet te hoog in de bol krijgen.’ Ineens wordt ze weer kwaad: ‘Geloof maar niet dat ze wat meekrijgt. Wij zijn proletariërs, daar doen we niet aan. Alleen wat linnengoed dat ze zelf gekocht heeft, anders niks.’

‘Dat hoeft toch ook niet,’ zegt Pinneberg.

Nu wordt ze nog kwader: ‘Jij hebt toch zeker zelf ook niks? Je

ziet er echt niet naar uit of je weet wat sparen is. Als je in zo'n pak loopt, blijft er in ieder geval niet veel over.'

Pinneberg hoeft niet te bekennen dat ze niet ver naast de waarheid zit, want Engeltje komt terug met de briketten. Ze is bijzonder goed gehumeurd. 'Heeft ze je bijna opgegeten, stakker?' vraagt ze. 'Moeder is een vaatje buskruit. Ze is meteen in vuur en vlam.'

'Hou je brutale mond, meid,' blaft haar moeder, 'of ik geef je toch nog een draai om je oren. – Kom vooruit, ga naar je kamer, dan kunnen jullie elkaar nog een keer aflebben terwijl ik met vader praat.'

'Goed hoor,' zegt Engeltje. 'En hebt u mijn aanstaande al gevraagd of hij wel van aardappelkoekjes houdt? Het is toch zeker vandaag onze verlovingsdag!'

'Maak dat je weggomt,' zegt mevrouw Mörschel. 'En niet de deur op slot doen, zeg ik je, ik kom af en toe kijken of jullie geen stomiteiten uithalen.'

Nu zitten ze aan het kleine tafeltje op de witte stoelen tegenover elkaar.

'Moeder is een gewone arbeidervrouw,' zegt Engeltje. 'Ze is wel wat grof in de mond, maar ze bedoelt er verder niets mee.'

'Ze bedoelt er natuurlijk wel wat mee,' zegt Pinneberg grijnzend. 'Je moeder heeft heus wel door wat er aan de hand is. Van wat de dokter gezegd heeft, bedoel ik.'

'Natuurlijk heeft ze dat door. Moeder komt altijd overal achter. Ik geloof dat ze je wel aardig vond.'

'Nou zeg, dat leek er niet erg op.'

'Jawel, zo doet ze altijd. Moeder is altijd aan het vitten. Ik hoor het al niet eens meer.'

Even is het stil en zitten ze braaf tegenover elkaar met hun handen op het tafeltje.

'Ringen moeten we ook nog kopen,' zegt Pinneberg nadenkend.

'O god ja,' zegt Engeltje. 'Ik ben benieuwd, wat vind jij mooier, mat of glimmend?'

'Mat!' zegt hij.

'Ik ook, ik ook!' roept ze. 'Ik geloof, dat we in al die dingen dezelfde smaak hebben, fijn is dat! – Wat zouden die kosten?'

‘Dat weet ik ook niet. Dertig mark?’

‘Zoveel?’

‘Als we echte gouden nemen?’

‘Natuurlijk nemen we echte gouden. Kom, laten we meteen de maat nemen.’

Hij gaat wat dichterbij haar zitten en ze nemen allebei een draadje van een klos garen. Het is niet makkelijk, eerst snijden ze zich aan het garen en dan zit het weer te los.

‘Ze zeggen dat je ruzie krijgt als je naar elkaars handen kijkt,’ zegt Engeltje.

‘Maar ik kijk er toch niet naar,’ zegt hij. ‘Ik kus ze alleen. Ik mag je handen toch wel kussen, Engeltje?’

Ineens wordt er stevig op de deur geklopt.

‘Komen! Vader is thuis!’

‘We komen zó,’ zegt Engeltje en maakt zich los uit zijn armen. ‘Maak je gauw weer een beetje netjes. Vader plaagt altijd.’

‘Hoe is je vader eigenlijk?’

‘Ja, nou ja, dat zal je wel zien. Het doet er trouwens ook niet toe. Je trouwt met mij alleen, zonder vader en moeder.’

‘Maar mét het wurm!’

‘Mét het wurm. Natuurlijk. Die krijgt anders mooie ouders. Nog geen kwartier kunnen ze gewoon verstandig bij elkaar zitten!’

Aan de keukentafel zit een lange man met een grijze broek, een grijs vest en een wit onderhemd aan, zonder jasje en zonder boord, met pantoffels aan zijn voeten. Een geel, gerimpeld gezicht, kleine scherpe ogen achter een afzakkende bril, een grijze snor en een baardje dat bijna wit is. De man leest de *Stem van het Volk*, maar als Pinneberg en Emma binnenkomen laat hij de krant zakken en bekijkt hij de jongeman.

‘Zo, bent u de jongeman die met mijn dochter wil trouwen? Aangenaam kennis te maken. Gaat u zitten. Misschien komt u er nog wel van terug.’

‘Waarvan?’ vraagt Pinneberg.

Engeltje heeft ook een schort voorgedaan en helpt haar moeder. Mevrouw Mörschel zegt kwaad: ‘Waar blijft die bengel nou weer? De aardappelkoekjes worden taai.’

‘Overwerk,’ zegt Mörschel lakoniek. En met een knipoogje naar Pinneberg: ‘U doet zeker ook wel dikwijls overwerk, hè?’

‘Ja,’ zegt Pinneberg, ‘dat gebeurt nogal eens.’

‘Maar word je daar dan niet extra voor betaald...?’

‘Nee, jammer genoeg niet. De baas zegt...’

Dat interesseert Mörschel niet, wat de baas zegt. ‘Dat is nou precies waarom ik liever een arbeider voor mijn dochter had gehad; als onze Karel overwerk doet, wordt hij ervoor betaald.’

‘Meneer Kleinholz zegt...’ begint Pinneberg opnieuw.

‘Wat werkgevers zeggen, meneer,’ antwoordt Mörschel, ‘weten we nou langzamerhand wel. Dat interesseert ons niet meer. Wat ze doen is voor ons belangrijker. Jullie hebben toch zeker wel een collectieve arbeidsovereenkomst?’

‘Ik geloof het wel,’ zegt Pinneberg.

‘Geloven doe je in de kerk, dat is niks voor een arbeider. Natuurlijk hebben jullie er een. En daarin staat dat overwerk betaald moet worden. Waarom krijg ik een schoonzoon die het niet betaald krijgt?’

Pinneberg haalt zijn schouders op.

‘Omdat jullie niet georganiseerd zijn, jullie handels- en kantoorbedienden,’ legt Mörschel uit. ‘Omdat er geen band is tussen jullie, geen solidariteit. Daarom doen ze met jullie wat ze willen.’

‘Ik ben wél georganiseerd,’ zegt Pinneberg geprikkeld. ‘Ik ben vakbondslid.’

‘Hoor je dat, Emma, hoor je dat, moeder? Deze meneer is lid van een vakbond! Wie had dat kunnen denken! Zo’n piekfijne meneer en dan in een vakbond!’ De lange Mörschel bekijkt zijn toekomstige schoonzoon eens goed met zijn samengeknepen oogjes. ‘En hoe heet die vakbond van jou dan wel, mannetje? Voor de dag ermee!’

‘Duitse Bond van Handels- en Kantoorbedienden,’ zegt Pinneberg, die hoe langer hoe nijziger wordt.

De lange man ligt ineens krom van het lachen. ‘De witteboordenbond, moeder, hou me vast, dat mannetje is van de witteboordenbond! Zoiets noemt hij een vakbond!’

‘Nou, neem me niet kwalijk,’ zegt Pinneberg woedend, ‘waarom zou dat geen vakvereniging zijn? U denkt zeker dat we door de

werkgevers gefinancierd worden! Maar we betalen allemaal een behoorlijke contributie, geloof dat maar.'

'Voor de bonzen, ja. Nou Emma, je hebt me daar een mooie meneer uitgezocht! Van die vakbond? Wat een slapjanus!'

Pinneberg kijkt hulpeloos naar Engeltje, maar Engeltje kijkt niet terug. Misschien is zij eraan gewend, maar ze kan toch wel bedenken dat zoiets voor hem heel naar is.

'Kantoorbediende. Als ik alleen het woord hoor... word ik al bevoerd,' zegt Mörschel. 'Jullie denken allemaal dat je meer bent dan een arbeider.'

'Dat denk ik niet.'

'Dat denk je wel. En waarom denk je dat? Omdat jullie zo deftig zijn je baas pas na een maand werken te laten uitbetalen, in plaats van na een week. Omdat jullie onbetaald overwerk doen. Omdat jullie je laten onderbetalen. Omdat jullie nooit staken en omdat jullie altijd onderkruipers zijn.'

'Het gaat toch niet alleen om het geld,' zegt Pinneberg. 'We zijn toch ook heel anders dan de meeste arbeiders, we hebben toch andere behoeften?'

'Heel anders,' zegt Mörschel, 'heel anders, je denkt net zoals een proletariër.'

'Dat geloof ik niet,' zegt Pinneberg, 'ik heb bijvoorbeeld...'

'U hebt bijvoorbeeld,' zegt Mörschel, terwijl hij zijn ogen vals dichtknijpt, 'u hebt bijvoorbeeld toch ook een voorschot genomen?'

'Hoezo?' vraagt Pinneberg verward, 'een voorschot...?'

'Jazeker, een voorschot,' grijnst de ander. 'Een voorschot, hier bij Emma. Fijne manieren, meneer! En vrij proletarisch, zou ik zeggen!'

'Ik...' begint Pinneberg en hij wordt vuurrood, heeft zin met de deuren te gaan slaan en te brullen: 'Jullie kunnen allemaal de...!'

Maar mevrouw Mörschel zegt scherp: 'En hou nou je mond maar, vader! Daar hebben we het nou niet over. Dat gaat je niks aan.'

'Daar is Karel,' roept Engeltje, die de deur heeft gehoord.

'Schep het eten dan maar gauw op, vrouw,' zegt Mörschel. 'Toch heb ik gelijk, schoonzoon, vraag het maar aan je dominee, erg netjes zijn zulke manieren zeker niet.'

Er komt een jongeman binnen, dat wil zeggen, jong van jaren,

want hij ziet er helemaal niet jong uit, is nog geler en galliger dan de oude. 'Saluut!' bromt hij, besteedt nauwelijks aandacht aan de gast en trekt zijn jas en vest uit, vervolgens ook zijn hemd. Pinneberg kijkt met stijgende verbazing toe.

'Overuren gemaakt?' vraagt zijn vader.

Karel Mörschel bromt maar wat.

'Laat die wasbeurt nou maar even, Karel,' zegt mevrouw Mörschel. 'Kom eerst eten.'

Maar Karel heeft de kraan boven de gootsteen al opengezet en begint zich zorgvuldig te wassen. Tot aan zijn middel is hij naakt. Pinneberg geneert zich een beetje, om Engeltje, maar die schijnt er niets bijzonders aan te vinden, zoiets is voor haar blijkbaar doodgewoon. Pinneberg vindt veel niet doodgewoon. De lelijke borden van aardewerk met zwarte butsen; de halfkoude aardappelkoekjes, die naar ui smaken; de augurken; de flesjes lauw bier, die alleen voor de mannen worden neergezet; en dan die troosteloze keuken met Karel die zich wast...

Karel gaat aan tafel zitten en zegt nors: 'Wat nou weer?'

'Dit is de aanstaande van Emma,' zegt mevrouw Mörschel als verklaring. 'Ze gaan binnenkort trouwen.'

'Heeft ze d'r toch een aan de haak geslagen?' zegt Karel. 'Nou ja, een bourgeois. Een proletariër is 'r zeker niet chic genoeg.'

'Zie je wel,' zegt vader Mörschel heel tevreden.

'Betaal maar liever je kostgeld op tijd, voor je hier een grote bek opzet,' verklaart moeder Mörschel.

'Wat bedoel je met dat zie je wel,' zegt Karel giftig tegen zijn vader. 'Ik heb nog liever een echte bourgeois dan zo'n sociaaldemocratische fascist.'

'Sociaaldemocratische fascist,' herhaalt de oude man boos. 'Wie is er nou eigenlijk een fascist, verdomde communist?'

'Jouw sociaaldemocratische helden, met hun pantserkruisers!' Pinneberg krijgt bijna plezier in het gesprek. Wat de oude hem verweten heeft, krijgt hij nu van zijn zoon met rente terug.

Maar daarvan werden de aardappelkoekjes niet beter, het mid-dageten was niet erg smakelijk. Hij had zich zijn verlovingsfeestje anders voorgesteld.